

*Јелена Мијалчић**

Правни факултет Универзитета у Новом Саду

ORCID: 0009-0003-5050-8187

ПОЈЕДИНИ АСПЕКТИ РЕЦИДИВИЗМА У КРИВИЧНОМ ПРАВУ И КРИМИНОЛОГИЈИ**

САЖЕТАК: У раду се аутор бави анализом појединих кривичноправних и криминолошких аспеката поврата. Анализирају се фактори који најчешће доводе до појаве рецидивизма, као и различити типови личности повратника. Указује се на најзначајније врсте поврата, као и на кривичноправни значај сваке од поменутих врста рецидивизма. На темељу поменутог излагања, аутор износи идеје на који начин би се рецидивизам могао свести на што мању меру у једном друштвеном систему.

Кључне речи: рецидивизам, личност повратника, кривично дело, отежавајуће околности, одмеравање казне

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Опште је познато да је примарни задатак сваке државе заштита најзначајнијих вредности у једном друштву. Кривично право својим нормама енергично штити поменуте вредности. Свако противправно понашање, било да је у питању извршење прекршаја, привредног преступа или кривичног дела, повлачи са собом одређени степен друштвене

* e-mail: jelena.ranitovic995@gmail.com, докторанткиња Правног факултета.

** Рад је примљен 6. 9. 2023, а прихваћен је за објављивање 9. 10. 2024. године.

опасности, али је ова опасност најизраженија приликом извршења кривичног дела, као једног од три претходно поменутог казнена дела. Свако извршење кривичног дела захтева одређену кривичноправну реакцију државних органа, али оно што завређује посебну пажњу, као и посебне кривичноправне мере, јесте поновно противправно понашање, односно поновно извршење кривичног дела од стране лица које је у прошлости исто већ чинило. Није реткост у медијима прочитати наслове који „леде крв у жилама“, као нпр. „вишеструки убица поново одузео нечији живот“, „вишеструко осуђивани силоватељ поново напада“ и сл. Када се наиђе на овакве информације, немогуће је не упитати се шта је то што нагони ове учиниоце да се поново окрену криминалној активности? Шта је то што их изнова „гура“ у криминалну зону? С обзиром да је рецидивизам, као и вршење кривичних дела генерално, немогуће искоренити у потпуности из друштва, поставља се питање на који начин и којим мерама се може утицати на то да се ова појава сведе на што мању меру? Такође, једно од најзначајнијих питања јесте и где „се крију грешке“ у државном систему, као и у којој мери је исти одговоран за поновно вршење кривичних дела од стране истих лица? Рецидивизам није појава настала у блиској прошлости, штавише, још је Платон, анализирајући узрочнике криминалитета, као и личности учинилаца казnenих дела, разликовао поправљиве и непоправљиве злочинце, а другу групу свакако можемо посматрати у спрези са рецидивизмом, тј. рецидивистима, који изнова врше кривична дела, без обзира на то које су кривичноправне мере, тј. санкције, претходно према њима примењене.¹

Први део рада ће се бавити појмом и врстама поврата, с обзиром да се исти може посматрати из различитих аспеката, као и да у теорији постоје многобројне поделе поменутог појма. Даље, анализираће се шта је то што нагони учиниоце кривичних дела да исто понове једном или више пута. Такође ће се навести различите типологије повратника, као и одређене карактеристике различитих типова рецидивиста. Напослетку, акценат ће бити на анализи кривичноправног значаја поврата, узимајући у обзир да је исти заиста велики и да рецидивизам на кривичноправном пољу доводи до бројних последица.

¹ Костић, М. (2010). Превенција криминалитета – појам и историјски развој. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 55, 92.

ПОЈАМ И ВРСТЕ ПОВРАТА

Појам поврата води порекло од латинске речи *interum cadere*, што би дословно значило „поново пасти.“² У најширем смислу поврат се може дефинисати као поновно извршење кривичног дела од стране лица које је већ осуђивано у прошлости.³ Овај институт може да се посматра на различите начине, и то са кривичноправног, криминолошког и пенолошког аспекта.

Кривичноправно, криминолошко и пенолошко схватање поврата

Када је реч о кривичноправном схватању поврата, може се рећи да исти представља поновно извршење кривичног дела од стране лица које је у прошлости већ осуђивано. Из претходно реченог произлази да се ово схватање заснива на постојању једне или више правноснажних судских одлука, донетих пре извршења новог кривичног дела.⁴ Кривичноправни значај поврата је вишеструк, о чему ће бити речи у посебном делу рада. Што се тиче криминолошког аспекта, поврат подразумева поновно извршење кривичног дела од стране истог учиниоца, без обзира на чињеницу да ли је лице претходно осуђивано или не.⁵ Криминолошки значај поврата се огледа у томе што се указује на опасну личност учиниоца, односно на његову склоност ка вршењу кривичних дела изнова. Напослетку, у пенолошком смислу, поврат представља поновни боравак једног лица у установи за извршење кривичних санкција, ради извршења новоизречене казне лишења слободе.⁶ Пенолошки значај поврата се огледа у чињеници да процес ресоцијализације није дао одговарајуће резултате, тј. да претходно примењене мере нису спречиле учиниоца кривичног дела да се поново, након издржане казне лишења слободе, окрене криминалној активности. Била би илузија веровати да ће издржана казна затвора на свако осуђено лице једнако деловати, односно да ће по његовом отпуштању са издржа-

² Миладиновић, В. (1984). Појам и правна природа поврата. *Зборник Правног факултета у Нишу* 24, 107.

³ Ђоровић, Е. (2015). *Систем кривичних санкција Републике Србије*. Нови Пазар: Емир Ђоровић и СВЕН Ниш, 149.

⁴ Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“, 227.

⁵ Ђоровић, Е. (2015). *Ор. cit.*, 149.

⁶ Јовашевић, Д. (1998). Кривичноправни значај поврата. *Гласник Адвокатске коморе Војводине* 70 (7–8), 292.

вања казне друштво бити заштићено од поновног криминалног понашања сваког лица, али се свакако мора посветити посебна пажња циљу да се рецидивизам сведе на минимум.⁷

Врсте поврата

Када је реч о врстама поврата, у теорији постоје различите поделе. Свакако да једну од најзначајнијих подела представља дистинкција између обичног, тј. једноструког поврата и вишеструког поврата. Како се може закључити из самог назива, једноструки поврат подразумева „само“ једну правноснажну пресуду пре извршења новог кривичног дела, за које учиниоцу тек треба да се суди. С друге стране, вишеструки поврат подразумева постојање две или више осуда пре извршења новог кривичног дела. Свакако да вишеструки поврат указује на доста већи степен друштвене опасности, као и на опаснију личност учиниоца, него када је реч о једноструком поврату. Законом се свакако конкретније утврђује који је то број ранијих осуда релевантан да би се сматрало да је реч о вишеструком рецидивисти.⁸

Даље, поврат се може поделити на генерални, тј. општи поврат, и на специјални поврат. О општем поврату је реч када учинилац након претходно извршеног кривичног дела поново изврши ову врсту казненог дела, али које није исто, односно истоврсно, претходно учињеном кривичном делу.⁹ Када је реч о специјалном поврату, о овом институту ће бити речи у случају извршења новог кривичног дела, које је исто, истоврсно или сродно претходном, односно претходним, кривичним делима, за која је учинилац осуђиван у прошлости.¹⁰ На основу претходно рече-

⁷ Јаковљевић, Д. (1991). Рехабилитација осуђеника. *Анали Правног факултета у Београду* 1–3, 154.

⁸ Ћоровић, Е. (2015). *Систем кривичних санкција Републике Србије*. Нови Пазар: Емир Ћоровић и СБЕН Ниш, 150.

⁹ Као пример би се овде могла навести ситуација где учинилац у прошлости бива осуђен за неко кривично дело из групе имовинских деликата, нпр. за кривично дело крађе (чл. 203. КЗ), а новоизвршено кривично дело спада у групу кривичних дела против живота и тела, као што је нпр. тешка телесна повреда (чл. 121. КЗ).

¹⁰ Ћоровић, Е. (2015). *Ор. cit.*, 150. О истом кривичном делу ће бити речи ако је учинилац претходно осуђен за извршење кривичног дела крађе, а сада понови ово кривично дело. Даље, истоврсно кривично дело постоји нпр. ако је учинилац у прошлости извршио кривично дело лаке телесне повреде (чл. 122. КЗ), а нови поступак се води у вези са кривичним делом тешке телесне повреде. Може се закључити да се под истоврсним кривичним делима подразумевају различити облици истог кривичног дела. Напослетку, о сродним кривичним делима је реч уколико су претходно извршено кривично дело, односно кривична дела, из исте групе деликата, нпр. групе

ног би се могло закључити да специјални поврат представља „опаснију“ врсту поврата, јер вршење истих, истоврсних или сродних кривичних дела указује да се учинилац „специјализовао“ за вршење одређене врсте кривичних дела, односно да је реч о професионалном делинквенту, о чему ће бити речи у наредним деловима рада, који ће се бавити анализом личности повратника. Претходно поменути врста поврата је код појединих кривичних дела квалификаторна околност, а поједина законодавства прописују да се специјални поврат приликом одмеравања казне учиниоцу вреднује као отежавајућа околност.¹¹ Такође, када је реч о генералном поврату, поготово када је реч о поновном извршењу кривичног дела од стране већ осуђиваног лица након протекла дужег временског периода од момента извршења претходно учињеног кривичног дела, ова ситуација се може довести у везу са ситуационом делинквенцијом, која са собом свакако повлачи мањи степен друштвене опасности од професионалне делинквенције.

Свакако да је у овом контексту неопходно поменути и разликовање рецидивизма у погледу којег је прошао краћи временски интервал између два или више извршених кривичних дела од стране истог учиниоца од рецидивизма који подразумева поновно вршење кривичног дела након протекла дужег временског периода од претходно извршеног кривичног дела. У вези са претходно реченим, може се закључити да што је поменути временски интервал краћи, друштвена опасност учиниоца је већа, односно његова склоност ка вршењу кривичних дела је интензивније изражена, и обрнуто, дужи временски интервал између претходног и новоизвршеног кривичног дела може бити показатељ тога да између извршења ових кривичних дела нема неке значајније, дубље повезаности.¹²

УЗРОЦИ РЕЦИДИВИЗМА И ЛИЧНОСТ ПОВРАТНИКА

Када је реч о поврату, једно од најзначајнијих питања приликом анализирања овог института свакако је питање шта је то што учиниоце кривичних дела поново „гура“ ка криминалној активности. Који су

имовинских деликата, те је учинилац претходно осуђиван за кривична дела крађе и преваре (чл. 208. КЗ), а сада је извршио кривично дело изнуде (чл. 214. КЗ).

¹¹ Лазаревић, Љ. (2011). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Правни факултет Универзитета Унион у Београду, 267.

¹² Миладиновић-Стефановић, Д. (2012). *Редовно одмеравање казне у кривичном праву*, докторска дисертација. Ниш, 433.

то узроци рецидивизма и на који начин, односно којим мерама, се може утицати на исте како би се рецидив свео на што мању меру? Приликом анализирања узрока који доводе до поновне криминалне активности једног лица, неопходно је поменути појам криминогених фактора. Наиме, ови фактори објашњавају на који начин одређене околности, које могу бити како субјективне, тако и објективне, делују, односно утичу на нечије понашање.¹³

Криминогени фактори – узроци рецидивизма

Када је реч о егзогеним или спољашњим факторима који доводе до поновног извршења кривичног дела од стране једног лица, ту би се свакако као један од најучесталијих фактора могао навести фактор економије, односно лоша економска ситуација, како на нивоу целокупног друштва, тако и лоша економска ситуација учиниоца кривичног дела. Економска ситуација у једном друштву умногоме утиче на појединца.¹⁴ Породични односи такође утичу на понављање кривичних дела од стране истог лица, те смо нажалост све чешће сведоци извршења кривичног дела насиља у породици (чл. 194. КЗ). Није реткост чути или прочитати новински наслов да је једно лице било жртва овог кривичног дела небројено пута, тј. да је једно лице вишеструки учинилац поменутог кривичног дела. На овом месту је свакако значајно поменути и одрастање у нездравом породичној средини, што у будућности може и те како утицати на вишеструку криминалну активност једног лица.¹⁵ Несумњиво је да вишеструки повратници,

¹³ Милић, И. (2017). *Индивидуализација казне зајворца – криминолошки, кривичноправни и психолошки аспекти*, докторска дисертација. Нови Сад, 50.

¹⁴ *Ibid.*, 54. Чињеница да ли је једна држава богата или сиромашна производи последице и на пољу криминалитета уопштено, а самим тим и на појаву рецидивизма. Сиромаштво једне земље са собом повлачи различите последице, као што су висок проценат незапослености, цена робе и услуга, доступност образовања итд. Није реткост да се учиниоци кривичних дела против имовине, нпр. кривичног дела крађе, изнова одлучују за извршење истог, како би обезбедили новчана средства због своје веома лоше егзистенцијалне ситуације.

¹⁵ Myers, W., Gooch E., Reid Meloy J. (2005). The Role of Psychopathy and Sexuality in a Female Serial Killer. *Journal of Forensic Sciences*, 50, 2. Насиље у ранијем животном добу, како у сопственој породици, тако и од стране вршњака, што је данас све чешћа и распрострањенија појава, такође је често један од „окидача“ за константно окретање криминалној активности у будућности. Опште је познато да је већина најозлоглашенијих серијских убица, који су вишеструки повратници, имала изузетно тешко детињство, које су обележила многобројна насиља и злостављања, где посебно можемо истаћи кривична дела против полне слободе, којима су константно били изложени.

било да су у питању кривична дела против живота и тела, кривична дела против полне слободе, или кривична дела против неког другог заштитног објекта, често проводе детињство и рану младост у потпуно дисфункционалним породицама, где су насилни облици понашања свакодневница, те усвајају тај образац понашања, коме се изнова окрећу у будућности. Даље, алкохол несумњиво спада међу најчешће „покретаче“ криминалне активности једног лица, било први пут, било да је у питању повратник.¹⁶ Осим алкохола, и дрога представља широко распротраћен криминогени, а посебно рецидивистички фактор.¹⁷

Што се тиче ендогених или унутрашњих фактора који утичу на појаву рецидивизма, исте бисмо могли дефинисати као факторе који су „везани за субјективна својства личности.“¹⁸ Треба свакако поменути да се субјективни и објективни криминогени фактори морају посматрати у корелацији, јер ретко када само један фактор доводи до извршења кривичног дела, било да се дело извршило први пут, било да је реч о вишеструком повратнику. Често одређена психичка својства учиниоца, односно субјективни криминогени фактори, „бивају испровоцирани и покренути“ управо дејством спољашњих фактора.¹⁹ Још један ендогени фактор који се сматра једним од узрочника криминалитета јесте интелигенција.²⁰ У вези са овим криминогеним фактором су вршена бројна

¹⁶ Крстић, Б. (1979). *Неке судско-психијатријске димензије осуђених алкохоличара*. Доступно на: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z19/08z19.pdf>. Наиме, алкохол, пре свега вишегодишње и константно конзумирање алкохолних пића, осим стварања болести зависности и нарушавања здравља, доводи и до отупљивања морала и етике код зависника, те није зачуђујуће што се многи зависници током свог живота управо због алкохолизма небројено пута одлучују за извршење неког кривичног дела.

¹⁷ Потребна за конзумирањем дроге доводи до вршења различитих имовинских деликата и на десетине пута, како би се прибавила новчана средства за обезбеђивање наркотика.

¹⁸ Ђукић, С. (2017). Имовински деликти као појавни облици криминалитета и економско-социјални криминогени фактори. *Војно дело* 5, 110.

¹⁹ Нпр. агресивност, као једна од карактерних особина одређеног лица свакако спада у субјективне криминогене факторе, међутим иста можда не би била „ослобођена“ да није дошло до употребе алкохола, који се сврстава у спољашње факторе који утичу на извршење кривичног дела.

²⁰ Мирић, Ф. (2014). *Савремена схваћања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције*, докторска дисертација. Ниш, 264. Одређена истраживања показују да особе са нижим коефицијентом интелигенције најчешће врше кривична дела против имовине, као што је рецимо кривично дело крађе, као и кривична дела против полне слободе, где се издваја вршење кривичног дела силовања (чл. 178. КЗ), док особе са високим коефицијентом интелигенције врше много сложенија кривична дела, тзв. „кривична дела белог оковратника“, која се и много теже откривају.

истраживања, која су довела до различитих резултата.²¹ У овом контексту свакако морају бити поменути и одређена психичка обољења, тј. поремећаји, који доводе до појаве рецидивизма, а на првом месту психопатија.²² Постоје одређене особине које су у мањој или већој мери присутне код психопатски структурираних личности, које објашњавају због чега се ове особе изнова окрећу криминалној активности.²³ Оно што је такође значајно поменути када се говори о психопатским личностима, јесте и одсуство страха од кривичноправног кажњавања, те их ни ово не одвлачи од поновљене криминалне активности.²⁴

Класификација рецидивиста

Када је реч о класификацији рецидивиста, треба рећи да не постоји јединствен став о истој, односно да постоји већи број различитих класификација. Једна од најчешће помињаних класификација у теорији јесте подела на: делинквенте из навике, делинквенте по тенденцији и професионалне делинквенте.²⁵ Међутим, ова класификација, иако најчешће помињана у теорији, данас се ипак сматра застарелом, али је због њеног значаја свакако потребно анализирати. Што се тиче прве поме-

²¹ Johnson, B., Becker, J. (1997). Natural Born Killers?: The Development of the Sexually Sadistic Serial Killer. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 3, 343. С обзиром да је међу рецидивистима доста велики број лица која су извршила кривична дела против имовине и полне слободе, а претходно поменути истраживања указују да ова кривична дела врше углавном лица са нижим коефицијентом интелигенције, могао би се извести закључак да је међу повратницима управо највећи број оних са ниским коефицијентом интелигенције, међутим, нема места генерализовању, јер, с друге стране, многа истраживања показују да међу серијским убицама, којима се свакако „може доделити титула“ друштвено најопаснијих рецидивиста, велики број њих има коефицијент интелигенције далеко изнад просека.

²² Дракић, Д. (2007). *Неурачунљивост*. Нови Сад: „Школска“ д.о.о., 126. Када је реч о дефинисању психопатија, исте можемо дефинисати као „урођене абнормности због којих њихов носилац пати, или због којих друштво пати“.

²³ Вековић, В. (2018). Телесно и ментално здравље извршилаца кривичних дела против живота и тела. Доступно на: <http://transcrim.pravo.unizg.hr/wp-content/uploads/2019/01/9.-Ekstradicija-organiz.kriminalitet.pdf>. Код психопатских личности су приступне изузетно ниска фрустрациона толеранција, висок степен егоизма и егоцентричности, немогућност да се успоставе здрави међуљудски односи, одсуство осећања кривице, као и кајања, и др. Уколико једној особи мањка осећаја кривице и кајања, шта друго преостаје да је спречава да се изнова окреће чињењу кривичних дела?

²⁴ Hemphill, J., Hare, R. (1998). Psychopathy and recidivism: A review. *Legal and Criminological Psychology* 3, 140.

²⁵ Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“, 230.

нуте групације рецидивиста, за њих је карактеристично да се вршењу кривичних дела окрећу још у младости, те са вршењем истих настављају и у даљем току живота.²⁶ Криминална активност за њих временом постаје навика, која представља саставни део њиховог живота. Када је реч о делинквентима из навике, посебно је значајно поменути криминалитет „белог оковратника.“ Наиме, претходно поменута врста криминалитета је данас широко распрострањена појава у свим друштвима.²⁷ Оно што је карактеристично за ову врсту кривичних дела јесте да се доста тешко откривају, а лицима која их врше, њихова функција, односно занимање, омогућавају да их изврше небројено пута, а да не буду откривени, те ови учиниоци временом постају „зависни“ од стицања економске користи на овај начин. Када је реч о другој групи рецидивиста, односно о делинквентима по тенденцији, веома је танка гранична линија између ове категорије делинквената и претходно анализираних група. Наиме, и делинквенти по тенденцији показују склоност, односно навику ка криминалној активности. Приликом разграничења ове две групе рецидивиста, значајно је поменути мишљење професора Лазаревића, који сматра да на криминалну активност делинквената из навике више утичу егзогени, тј. спољашњи фактори, док је криминална активност делинквената по тенденцији више условљена ендегеним, односно унутрашњим факторима.²⁸ Напошетку, када је реч о трећој групи рецидивиста из поменуте типологије, професионалним делинквентима, оно што је специфично за њих јесте, пре свега, мотив понављања кривичних дела, а то је користољубље. Структура ове врсте делинквената је доста сложена и међу исте спадају коцкари, просјаци, цепенари, варалице и друга лица која врше „безопасна“ кривична дела, па све до лица која се баве организованим облицима криминалитета, уз употребу насиља.²⁹

Развој криминалитета, као и појава нових облика истог, са собом повлаче и нове теорије које објашњавају узроке криминалног понашања, било први пут, било поновљеног криминалног понашања, под којим подразумевамо институт поврата. У овом раду неће бити поменуте све „модерне“ теорије које се баве узроцима криминалне, односно

²⁶ Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“, 230.

²⁷ У ову врсту криминалитета спадају нпр. давање мита у обављању привредне делатности (чл. 231. КЗ), примање мита у обављању привредне делатности (чл. 230. КЗ), провера у обављању привредне делатности (чл. 224. КЗ) и др.

²⁸ Аћимовић, М. (1987). *Психологија злочина и суђења (судска психологија)*. Београд: Савремена администрација, 370.

²⁹ Бошковић, М. (2015). *Криминологија*. Нови Сад: Правни факултет – центар за издавачку делатност, 339.

рецидивистичке активности, већ само мањи број њих. Из групе „модерних“ криминолошких теорија можемо издвојити: теорију о злочину и девијантности током животног пута, теорију о карактеристикама криминалних каријера и теорију под називом „општа шарадигма криминалности.“³⁰

КРИВИЧНОПРАВНИ ЗНАЧАЈ ПОВРАТА

На почетку рада смо рекли да је значај предметног института више-струк, и да исти можемо посматрати из кривичноправног, криминолошког и пенолошког аспекта. Последња два поменута аспекта су претходно већ анализирана, а с обзиром на кривичноправни значај поврата, исти ће бити анализиран у посебном делу рада.

Свака грана права почива на одређеним начелима, тј. принципима, па тако и кривично право. Један од основних кривичноправних принципа

³⁰ Игњатовић, Ђ. (2015). *Криминологија*. Београд: Правни факултет у Београду – Досије студио, 92. Прва, из групе новијих криминолошких теорија, јесте теорија о злочину и девијантности током животног пута. Наиме, заговорници ове теорије сматрају да се различите животне фазе у животу сваког човека одвајају границима, које, у ствари, представљају кључни догађаји у животу појединца, као што су запослење, ступање у брачну заједницу, родитељство или прелазак у криминалну зону. Одређени аутори сматрају да на појаву рецидивизма претежно утичу два чиниоца, а то су запосленост и брачност, односно приврженост супружнику. Када је реч о првом фактору, уколико једно лице обавља посао, односно врши функцију која му омогућава да неометано наставља са вршењем кривичних дела и прибављањем противправне имовинске користи на тај начин, ово лице ће изнова да врши ова кривична дела и на „лакши начин“ да прибавља материјална средства за свој живот. Претходно поменута криминална активност се претежно везује за већ поменути криминалитет „белог оковратника.“ С друге стране, уколико једно лице остане без посла, оно се може изнова окретати криминалној активности како би на тај начин прибавило средства потребна за егзистенцију њега и његове породице, што свакако можемо везати за брачност. Теорија о карактеристикама криминалних каријера има доста сличности са професионалним делинквентима. Наиме, ова теорија се базира на идеји да у круг делинквената, односно преступника „од каријере“, улазе само они делинквенти који врше тежа кривична дела. Такође, да би се једно лице сматрало преступником „од каријере“ неопходно је да изврши одређен број кривичних дела у току једне године. Још једна теорија која ће бити поменута у овом контексту јесте теорија под називом „општа парадигма криминалности.“ Брајан Вила (Bryan Vila), истакнути криминолог, сматра да су особине које један човек поседује резултат међусобне везе између различитих фактора, као што су социјални, когнитивни, афективни фактори, који делујући заједно на личност човека доводе до одређеног, устаљеног начина понашања током живота. И управо заједничким деловањем поменутих фактора се код одређених лица развија криминална активност, којој се изнова окрећу, а код самих делинквената се све више развијају осећања егоизма и егоцентричности, као и одсуство емпатије када су у питању осећања других лица.

јесте принцип индивидуализације кривичне санкције. Без обзира што су извршили исто кривично дело, не може се сваком учиниоцу изрећи идентична кривична санкција. Индивидуализацију казне можемо да посматрамо у ширем и у ужем смислу.³¹ Приликом одлучивања о висини казне која ће бити изречена учиниоцу кривичног дела, суд узима у обзир одређене околности које утичу на то да казна буде мања или већа. Поменуте околности јесу олакшавајуће околности, које доводе до ниже казне за учиниоца кривичног дела, и обрнуто, отежавајуће околности, које представљају оне околности које утичу на то да се учиниоцу кривичног дела изрекне већа казна. У чл. 54. нашег Кривичног законика је наведено које околности суд нарочито узима у обзир приликом доношења одлуке о висини казне.³²

Кривичноправни значај поврата уопштено (ранији живот учиниоца; чл. 55. и 55а КЗ)

Околност која је посебно значајна за тематику нашег рада јесте ранији живот учиниоца. Иако постоје различите полемике шта се тачно подразумева под наведеном околношћу, судска пракса углавном своди поменуто околност на чињеницу да ли је учинилац кривичног дела пре извршења истог, односно у току свог ранијег живота већ био осуђиван или не. Уколико јесте, суд ову чињеницу узима за отежавајућу околност, која доводи до теже казне за учиниоца. Насупрот томе, уколико је ово „први сусрет“ учиниоца са кривичним делом, ова околност се цени као олакшавајућа. С обзиром да у казнена дела, осим кривичних дела, спадају и прекршаји, као и привредни преступи, свакако да би и податак

³¹ Јовашевић, Д. (2003). Значај олакшавајућих и отежавајућих околности при одмеравању казне у кривичном праву. *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 43, 189. У ширем смислу, овај кривичноправни принцип подразумева целокупан процес, почевши од избора казне па све до њеног изрицања, а по неким схватањима и извршења, из чега произлази да овај принцип обухвата и сам поступак одмеравања казне. У ужем смислу, поменуто начело представља само један од принципа на основу којег се врши одмеравање казне учиниоцу кривичног дела, а који се пре свега базира на упознавању личности учиниоца поменутог казног дела.

³² Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005. – испр., 107/2005. – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016. и 35/2019, чл. 54. Степен кривице, побуде из којих је дело учињено, јачину угрожавања или повреде заштићеног добра, околности под којима је дело учињено, ранији живот учиниоца, његове личне прилике, његово држање после учињеног кривичног дела, а нарочито његов однос према жртви кривичног дела, као и друге околности које се односе на личност учиниоца.

да ли је лице раније кажњавано за извршени прекршај, односно привредни преступ, могао бити од значаја када се ранији живот учиниоца вреднује као једна од околности која утиче на мању или већу казну. Иако се рецидив када је реч о одмеравању казне за учиниоца кривичног дела у нашој судској пракси везује за околност ранијег живота учиниоца из чл. 54, законодавац је ипак поменути институт регулисао и посебним кривичноправним одредбама.³³ Када говоримо о рецидивизму, као једној од околности које приликом одмеравања казне утичу да иста буде мања или већа, треба рећи да је ранија осуђиваност једина околност која се ни у једном случају не може посматрати као олакшавајућа околност, за разлику од свих других околности из чл. 54, које у зависности од конкрет-ног случаја, могу бити и отежавајуће и олакшавајуће околности.³⁴

Наш законодавац је предметном институту посветио два члана у Кривичном закону, чл. 55. и чл. 55а, раздвајајући обичан поврат од вишеструког поврата, што се чини исправним, јер је у ранијем делу рада већ речено да вишеструки поврат са собом носи много већи степен друштвене опасности од обичног поврата. Што се тиче чл. 55, који се односи на обични поврат, законодавац је прописао да, уколико је учинилац умишљајног кривичног дела већ претходно осуђиван за кривично дело учињено с умишљајем, суд ту околност узима као отежавајућу, уколико од претходне осуде или издржане казне није протекло 5 година.³⁵ Значајно је поменути да је садашња одредба о поврату скоро идентична одредби из Кривичног законика Федеративне Народне Републике Југославије, која је регулисала поменути институт, а којом је било прописано да ће суд увек ценити као отежавајућу околност чињеницу да се учинилац налази у поврату.³⁶ С обзиром да је Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године измењена законска одредба која се односи на поврат, те да у истој више не наилазимо на реч „може“, када је реч о томе на који начин ће суд вредновати поменути околност приликом одмеравања казне, може се закључити да поврат више не представља факултативну отежавајућу околност већ обавезну, те да суд претходну осуду учиниоца, уз испуњење претходно поменутих услова, мора да

³³ Вуковић, И. (2013). *Кривично право (општи део)*. Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет (Центар за издаваштво), 485.

³⁴ Бачић, Ф., Бавцон, Љ., Ђорђевић, М., Краус, Б., Лазаревић, Љ., Лутовац, М., Срзентић, Н., Стајић, А. (1982). *Коментар Кривичног законика Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*. Београд: Савремена администрација, 205.

³⁵ Кривични законик, чл. 55.

³⁶ Кривични законик Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1951. Доступно на: <https://www.restitucija.gov.rs/doc/oduzeta%20imovina/KRIVICNI%20ZAKONIK.pdf>.

вреднује као отежавајућу околност приликом одмеравања казне за новоучињено кривично дело. С тим у вези, поставља се питање које решење се чини више оправданим, претходно или садашње.

Свакако да се повратник не може посматрати једнаким очима као и примарни учинилац кривичног дела, али вредновању поврата као околности која се узима у обзир приликом одмеравања казне, треба приступити крајње опрезно. У делу рада који се бавио појмом и врстама поврата је анализирана разлика између општег и специјалног поврата, те је указано на доста већи степен друштвене опасности када је реч о специјалном поврату, који указује на склоност учиниоца ка вршењу одређених кривичних дела, па би ову околност требало вредновати „оштрије“ него када је реч о општем поврату. Даље, значајно је и колико времена је протекло од претходно извршеног кривичног дела. Што је краћи временски распон између претходно учињеног и новоучињеног кривичног дела, може се сматрати да постоји и већи степен друштвене опасности учиниоца, те да исти показује склоност ка све чешћем криминалном понашању. Када је реч о ревидираном чл. 55, којим се регулише институт поврата, приметно је да законодавац наглашава да је умишљај, као један од елемената кривице, неопходан и када је у питању раније учињено кривично дело, али и када је реч о новоучињеном кривичном делу. Узимајући у обзир да поврат, под горепоменутих условима, сада има „статус“ обавезне отежавајуће околности а не факултативне, као што је то био случај пре последње измене Кривичног законика, чини се оправданим што законодавац захтева постојање умишљаја и код претходног и код новог кривичног дела. Било би неоправдано да се претходна осуда за кривично дело учињено из нехата, а посебно уколико нехат као облик кривице постоји и код новоучињеног кривичног дела, обавезно третира као отежавајућа околност приликом одмеравања казне. С тим у вези, поставља се питање да ли се у случају нехата, као облика кривице, и код раније учињеног кривичног дела и код новог кривичног дела, извршеног од стране истог лица, ова околност може ценити као отежавајућа у оквиру околности ранији живот учиниоца, приликом одмеравања казне. Односно, поставља се питање да ли поврат код нехатних кривичних дела може имати статус факултативне отежавајуће околности. Чини се исправним решење према којем би суд и поврат у случају нехатних кривичних дела могао да узме у обзир као отежавајућу околност приликом вредновања ранијег живота учиниоца, као околности која утиче да казна буде мања или већа, нарочито узимајући у обзир тежину раније учињеног кривичног дела, сродност извршених кривичних дела, дужину времена протеклог од раније осуде, као и друге околности које могу бити од значаја у конкретном случају.

Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године је у наше кривично законодавство унета још једна новина која се тиче института поврата. Наиме, чл. 55а Кривичног законика наш законодавац поново, по угледу на нека ранија решења која је наш правни систем познавао, прави дистинкцију између обичног и вишеструког поврата. У случају вишеструког поврата, за кривична дела учињена са умишљајем, а за која је прописана казна затвора, суд је у обавези да изрекне казну изнад половине прописаног распона, уколико су кумулативно испуњена два услова. Неопходно је да је учинилац претходно два пута осуђен за кривична дела учињена са умишљајем, за која је прописана казна затвора од минимум једне године, као и да од дана отпуштања учиниоца са издржавања изречене казне до извршења новог кривичног дела није протекло пет година.³⁷ Из наведене одредбе се може видети да законодавац на плану кривице поставља једнак услов као и када је реч о обичном поврату, односно тражи се да сва кривична дела буду учињена са умишљајем, што се чини оправданим, јер је суд у обавези да ову околност цени као отежавајућу, тј. не ради се о факултативној отежавајућој околности. Затим, да би било речи о вишеструком поврату неопходно је да је учинилац у прошлости минимално два пута правноснажно осуђиван. Даље се тражи да је за сва претходно учињена кривична дела прописана казна затвора у трајању минимум годину дана. Што се тиче испуњености поменутог услова, исти испуњавају сва кривична дела у нашем законодавству, изузев кривичног дела увреде (чл. 170. КЗ), те није сасвим јасно која је била интенција законодавца приликом постављања поменутог услова, односно упитно је да ли је законодавац имао намеру да ограничи примену вишеструког поврата на кривична дела за која новчана казна као кривична санкција није прописана ни алтернативно.³⁸ Уколико су испуњени претходно поменути услови, суд је у обавези да учиниоцу изрекне казну изнад половине прописаног распона, што значи да суд казну изриче у оквиру прописаног распона, односно вишеструки поврат нема „статус“ факултативне околности за поштравање казне,³⁹ као што је било предвиђено неким

³⁷ Кривични законик, чл. 55а.

³⁸ Вуковић, И. (2022). *Кривично право (ошћин део)*. Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет (Центар за издаваштво), 486.

³⁹ Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275–3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 9. 3. 2023). Доступно на: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30414984#pos=632;-48. Претходно смо поменули да наше кривично законодавство више не познаје принцип поштравања казне због рецидива учиниоца, што није случај и са неким другим законодавствима. У овом контексту је занимљиво поменути Кривични законик Белорусије, која представља изузетак у европском кривичном законодавству, јер и даље дозвољава изрицање

ранијим решењима, али је суд у обавези да се држи горње половине прописаног распона. У погледу вредновања вишеструког поврата на описани начин, постоје мишљења да овакво решење није оправдано, јер се учинилац строже кажњава због кривичних дела за које је већ кажњен, то јест осуђен, у прошлости.⁴⁰ Ипак, са истим се не бисмо сложили, јер ако једно лице с умишљајем изврши више кривичних дела, то указује на одређени степен друштвене опасности једног лица, који свакако није занемарљив.

Поврат и ублажавање казне / условна осуда / условни отпуст

Што се тиче кривичноправног значаја поврата, на овом месту је значајно поменути корелацију између специјалног поврата и ублажавања казне. Наиме, наш законодавац у члану 57. прописује да се казна не може ублажити учиниоцу кривичног дела који је раније осуђиван за исто или истоврсно кривично дело.⁴¹ У претходним деловима рада је речено да код специјалног поврата свакако постоји већи степен друштвене опасности него када је реч о генералном поврату, јер поновно „окретање“ ка вршењу истих или истоврсних кривичних дела указује на склоност учиниоца да врши одређену врсту кривичних дела, поготово када је у питању вишеструки повратник, тако да се ово решење нашег законодавца чини исправним с једне стране. Међутим, с друге стране, треба узети у обзир да се у поменутом члану помињу само иста или истоврсна кривична дела, а да се нигде не наглашава да су у питању умишљајна кривична дела, из чега произлази да у ситуацијама када учинилац изврши исто или истоврсно кривично дело, па чак и када и код претходног и код новоучињеног кривичног дела постоји нехат као облик кривице, забрана ублажавања казне свакако „остаје на снази.“⁴²

смртне казне. Наиме, чл. 59, којим се регулише изрицање смртне казне, таксативно наводи за која кривична дела иста може бити изречена, и даље се додаје да осим тих кривичних дела, иста може бити изречена и за друга посебно тешка кривична дела, која подразумевају умишљајно лишење живота другог лица под нарочито отежавајућим околностима. Чл. 64. прописује да под нарочито отежавајуће околности спада и рецидив, односно претходна осуђиваност учиниоца кривичног дела. Из свега претходно реченог произлази да рецидив има толики кривичноправни значај да чак може бити и основ за изрицање најтеже могуће кривичне санкције, а то је смртна казна.

⁴⁰ Стојановић, З. (2013). *Кривично право (општи део)*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду – Правна књига, 330.

⁴¹ Кривични законик, чл. 57.

⁴² Поровић, Е. (2020). Поврат у Кривичном законик у Србије: критички осврт. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1–2, 22.

Институт поврата има одређен значај и када је реч о изрицању условне осуде. Чл. 66. Кривичног законика је прописано да се условна осуда не може изрећи уколико није протекло више од пет година од правноснажности осуде којом је учиниоцу изречена казна затвора или условна осуда за умишљајно кривично дело.⁴³ У овом случају законодавац не прави разлику између специјалног и генералног поврата, те се условна осуда под горе наведеним условима не може изрећи која год врста поврата била у питању у конкретном случају.

Поврат, и то вишеструки поврат, утиче и на примену института условног отпуста. Наиме, када је реч о факултативном условном отпусту, законодавац је прописао да суд може условно да отпусти осуђеног који је више од три пута правноснажно осуђен на казну затвора, а није извршено брисање из казнене евиденције, или не постоје услови за брисање неке од осуда.⁴⁴ Може се поставити питање да ли је ово можда сувише благо решење законодавца, узимајући у обзир да је овде реч о вишеструком повратнику, и то рецидивисти који је минимално три пута у прошлости кажњаван за своју криминалну активност.

Поврат и казнена евиденција

Када је реч о утврђивању чињенице да ли се једно лице може сматрати рецидивистом, односно да ли је у прошлости правноснажно осуђивано за извршено кривично дело, тј. дела, наизглед се чини лако на који начин ће суд доћи до овог податка. Логично је да се поменута чињеница проверава увидом у казнену евиденцију. Међутим, у вези са истом постоје бројне нелогичности. Наиме, Кривични законик поменутој евиденцији посвећује само један члан, у коме се наводи да се у ову евиденцију уносе лични подаци учиниоца кривичног дела, затим подаци о кривичном делу за које је осуђен, о казни, условној осуди, судској опомени, ослобођењу од казне и опроштеној казни, као и подаци о правним последицама осуде.⁴⁵ Оно што је спорно јесте што се у поменутом члану не наводи у чију надлежност спада вођење поменуте евиденције, што упућује на „даљу потрагу“ за овом информацијом увидом у одговарајући правилник, као акт којим се ближе одређују поједина питања, чиме наилазимо на нови проблем. Наиме, иако се чини мало вероватним, Правилник о казненој евиденцији није ревидиран још од 1979. године.

⁴³ Кривични законик, чл. 66.

⁴⁴ *Ibid.*, чл. 46.

⁴⁵ *Ibid.*, чл. 102.

Поменути правни акт у чл. 2. прописује да вођење казнене евиденције спада у надлежност полиције,⁴⁶ чиме долазимо до нове проблематике, јер у Закону у полицији ниједном одредбом није изричито прописана поменута надлежност полиције. У чл. 30. Закона о полицији се наводи који послови се сматрају полицијским пословима у смислу овог закона. У ст. 3, т. 12. овог закона је наведено да у полицијске послове, између осталих, спада и извршавање других полицијских послова и задатака, који су утврђени законом и подзаконским актима⁴⁷ Министарства, те се може тумачити да надлежност за вођење казног регистра проистиче из поменуте одредбе, односно да се сврстава у „друге полицијске послове и задатке.“ Све у свему, приликом вредновања поврата као отежавајуће околности при одмеравању казне учиниоцу кривичног дела, суд не би требало да се држи само „слова на папиру“, односно искључиво чињенице да у казненој евиденцији постоји податак о криминалној прошлости једног лица, већ је неопходно сагледати ширу слику и узети у обзир и друге околности у вези са криминалним активностима лица у прошлости, значајне за конкретан случај.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Рецидивизам је немогуће у потпуности искоренити, као и примарни криминалитет. Немогуће је створити идеални друштвени поредак, без кршења како правних, тако и моралних норми, од стране појединаца. Исто би била само пука утопија. Међутим, као и друге негативне појаве, „правим потезима“ рецидивизам се може свести на доста мању меру, те би свака држава морала озбиљно да ради на одабиру правих мера, круцијалних за смањење броја повратника.

Пре свега, процес ресоцијализације не би смео да буде олако схваћен. Праве мере, примењене према учиниоцима кривичних дела, могу и те како да допринесу „одузимању жеље“ за поновним окретањем криминалној активности. У делу рада који се бавио анализом узрока рецидивизма је наведено да се многи учиниоци кривичних дела против имовине одлучују за поновно вршење истих због своје веома лоше материјалне ситуације, те им се криминална активност чини као једино решење за обезбеђивање средстава за живот. Овим лицима би, примера ради, током служења затворске казне требало обезбедити одговарајуће обуке у вези са

⁴⁶ Правилник о казненој евиденцији, *Службени лист СФРЈ*, бр. 5/79, чл. 2.

⁴⁷ Закон о полицији, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 6/2016, 24/2018. и 87/2018, чл. 30.

различитим врстама занимања, како се иста након изласка на слободу не би поновно окретала криминалном понашању, већ уз помоћ одговарајућег запослења обезбеђивала материјална средства за себе и своје најближе. Даље, међу повратницима је велики број зависника од алкохола и психоактивних супстанци, који кривична дела чине или под утицајем истих или како би обезбедили средства за набављање, пре свега, психоактивних супстанци. Поменутих лица се мора посветити посебна пажња, која подразумева пре свега озбиљне психолошко-медицинске третмане и терапије, како би се „решили“ своје зависности и „вратили на прави пут“, који свакако подразумева живот без криминалне активности, која је у спречи са алкохолом или дрогом. Свакако да међу рецидивистима има много „озбиљнијих“ криминалних типова личности, где свакако можемо сврстати учиниоце кривичних дела против живота и тела, као и против полне слободе, који захтевају најсложеније и најозбиљније мере помоћу којих могу поново да се врате у „нормалне животне токове.“ Међутим, вратићемо се на уводни део овог рада где је поменута Платонова подела на поправљиве и непоправљиве учиниоце. С тим у вези не можемо да се не упитамо: Постоје ли лица према којима ниједна мера, односно третман, не могу бити довољно делотворни да их одврате од поновне криминалне активности? Уколико је одговор на горепоменуто питање позитиван, шта преостаје као „средство за борбу“ против поновне криминалне активности ових лица? Да ли су то ригорозне кривичноправне санкције, које пре свега одликује дуготрајност казне затвора? Нажалост, постоје особе чија дела одликује толики степен нечовечности, да је изузетно опасно да та лица поново „угледају светлост дана“. За одређене учиниоце кривичних дела једина делотворна мера, која их може спречити да поново изврше кривично дело, јесте дугогодишње, па чак и доживотно лишење слободе, стога је потпуно оправдано што је наш законодавац последњим изменама и допунама Кривичног законика као најстрожу казну у нашем кривичноправном систему, која се изриче учиниоцима најтежих кривичних дела, прописао управо доживотни затвор, за који можемо рећи да представља „последње и најригорозније средство за борбу против рецидивизма“.

ЛИТЕРАТУРА

- Аћимовић, М. (1987). *Психологија злочина и суђења (судска психологија)*. Београд: Савремена администрација, 369.
- Бановић, Б., Браковић, Ж. (2019). Утицај психоактивних супстанци на извршење кривичног дела разбојништва. *Култура полица*, 40, 247.

- Бачић, Ф., Бавцон, Ј., Ђорђевић, М., Краус, Б., Лазаревић, Ј., Лутовац, М., Срзентић, Н., Стајић, А. (1982). *Коментар Кривичног законика Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*. Београд: Савремена администрација, 205.
- Бошковић, М. (2015). *Криминологија*. Нови Сад: Правни факултет – центар за издавачку делатност, 339.
- Braithwaite, J. (1985). White collar crime. *Annual Review of Sociology*, 11, 3.
- Вуковић, И. (2022). *Кривично право (општи део)*. Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет (Центар за издаваштво), 485.
- Daly, K. (1989). Gender and varieties of white-collar crime. *Criminology*, 4, 770.
- Дракић, Д. (2007). *Неурачунљивост*. Нови Сад: „Школска“ д.о.о., 126.
- Ђукић, С. (2017). Имовински деликти као појавни облици криминалитета и економско-социјални криминогени фактори. *Војно дело*, 5, 110.
- Игњатовић, Ђ. (2015). *Криминологија*. Београд: Правни факултет у Београду – Досије студио, 92.
- Јаковљевић, Д. (1991). Рехабилитација осуђеника. *Анали Правног факултета у Београду*, 1–3, 154.
- Јовашевић, Д. (1998). Кривичноправни значај поврата. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 70, (7–8), 292.
- Јовашевић, Д. (2003). Значај олакшавајућих и отежавајућих околности при одмеравању казне у кривичном праву. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 43, 189.
- Johnson, B., Becker, J. (1997). Natural Born Killers?: The Development of the Sexually Sadistic Serial Killer. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 3, 343.
- Константиновић-Вилић, С., Миладиновић, В., Ђурђић, В. (1992). Криминолошке класификације и типологије рецидивиста. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 32–33, 43.
- Костић, М. (2010). Превенција криминалитета – појам и историјски развој. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 55, 92.
- Лазаревић, Ј. (2011). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Правни факултет Универзитета Унион у Београду, 267.
- Међедовић, Ј. (2015). *Номолошка мрежа психопатије*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 84.
- Миладиновић, В. (1984). Појам и правна природа поврата. *Зборник Правног факултета у Нишу*, 24, 107.
- Myers, W., Gooch E., Reid Meloy J. (2005). The Role of Psychopathy and Sexuality in a Female Serial Killer. *Journal of Forensic Sciences*, 50, 2.
- Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“, 227.
- Стојановић, З. (2006). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник, 208.

- Стојановић, З. (2013). *Кривично право (ојшћи део)*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду – Правна књига, 330.
- Ћирић, З. (2012). Судско – психијатријски аспект афективних стања. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 62, 46.
- Ђоровић, Е. (2015). *Систем кривичних санкција Републике Србије*. Нови Пазар: Емир Ђоровић и СБЕН Ниш, 149.
- Ђоровић, Е. (2020). Поврат у Кривичном закону Србије: критички осврт. *Ревуја за криминолозију и кривично право*, 1–2, 22.
- Hemphill, J., Hare, R. (1998). Psychopathy and recidivism: A review. *Legal and Criminological Psychology*, 3, 140.

Докторске дисертације

- Миладиновић-Стефановић, Д. (2012). *Редовно одмеравање казне у кривичном праву*, докторска дисертација. Ниш, 433.
- Милић, И. (2017). *Индивидуализација казне затвора – криминолошки, кривично-правни и психолошки аспекти*, докторска дисертација. Нови Сад, 50.
- Мирвић, Ф. (2014). *Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције*, докторска дисертација. Ниш, 264.

Интернет извори

- Крстић, Б. (1979). *Неке судско-психијатријске димензије осуђених алкохоличара*. Доступно на: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z19/08z19.pdf>.
- Вековић, В. (2018). Телесно и ментално здравље извршилаца кривичних дела против живота и тела. Доступно на: <http://transcrim.pravo.unizg.hr/wp-content/uploads/2019/01/9.-Ekstradicija-organiz.kriminalitet.pdf>.
- Кривични законик Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1951. Доступно на: <https://www.restitucija.gov.rs/doc/oduzeta%20imovina/KRIVICNI%20ZAKONIK.pdf>.
- Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275–3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 9. 3. 2023). Доступно на: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30414984#pos=632;-48.

Закони и други прописи

- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005. – испр., 107/2005. – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019, чл. 54.
- Правилник о казненој евиденцији, *Службени лист СФРЈ*, бр. 5/79, чл. 2.
- Закон о полицији, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 6/2016, 24/2018. и 87/2018, чл. 30.